

PREGLED (RAZVOJ) SHVATANJA UPOREDNOG METODA U JUGOSLOVENSKOJ SOCIOLOGIJI

VLADIMIR ILIĆ
Filozofski fakultet
Beograd

Oživljavanje uporednih istraživanja, kao i sa njim stalno povezana obnova rada na unapređenju uporedne metode u sociologiji, do kojih je došlo pre tridesetak godina u svetu, podstakli su i jedan broj naših sociologa da se bave ovim pitanjima. Radovi o uporednom metodu nisu mnogobrojni u našoj sociologiji ali ih ima toliko da zaslužuju da budu na jednom mestu pregledno prikazani, te da se pokuša odrediti šta su oni pružili (pre svega) našoj sociologiji i koja se najznačajnija polja rada nalaze pred našim metodolozima koji se bave razmatranjem problema vezanih za logičke pretpostavke i osobine, kao i istraživačku primenu ovog metoda.

Tekst koji se nalazi pred čitaocem ima prevashodno pregledni karakter. Kritički moment je u njemu slabije zastupljen, stoga što se on bavi radovima koji su većinom imali informativni karakter i koji su pokušavali da upoznaju našu stručnu i naučnu javnost sa najvažnijim dostignućima, problemima i pravcima rada na razvijanju komparativnog metoda u svetskoj sociologiji. Prevashodno informativni karakter radova jugoslovenskih sociologa o ovom metodu nije niukoliko efekat neke naučne neplodnosti naših metodologa, već on predstavlja nužnu posledicu stanja u kome istraživačka praksa ne pruža sociološkoj metodologiji dovoljno mogućnosti da prikuplja, sintetizuje i metodološki vrednuje najznačajnija iskustva na području uporednih istraživanja društvenih pojava. Zbog toga što su u naučnom pogledu vrlo složena za izvođenje, kao i stoga što postavljaaju veoma visoke zahteve u naučno-organizacionom i finansijskom pogledu, uporedna istraživanja, bez obzira na to što predstavljaju najpouzdaniji put do naučnih objašnjenja većeg stepena opštosti, nisu u našoj sociologiji zastupljena ni izbliza u dovoljnoj meri. Mada postoje značajna i kvalitetna sociološka uporedna istraživanja uslova stanovanja (M. Živković, S. Bjeiajac, Z. Mlinar i drugi), raspodele moći (J. Županov, J. Jerovšek, V. Rus i drugi), društvene strukture itd., ona se po broju ne mogu ravnati sa komparativnim istraživanjima koje vrši ekonomska nauka (S. Ostojić, N. Mates, Č. Ocić, S. Popov i drugi) ili etnologija (u kojoj postoji značajna tradicija uporednih istraživanja od V. Bogišića do P. Vlahovića). Rad Konzorcijuma instituta za proučavanje strukture jugoslovenskog društva mogao bi da i u ovom pogledu u velikoj meri obogati našu naučnoistraživačku praksu. Nesumnjivo je, međutim, da će i saznajni dometi projekata na kojima radi Konzorcijum, kao i širina iskustvenih područja koja se u okviru tih projekata nameravaju obuhvatiti, biti u visokom stepenu uslovljeni društvenom podrškom makroprojektu.*

Ovaj ekskurs je napravljen da bi se ukazalo na nedostatak većeg broja uporednih istraživanja u našoj zemlji, koja bi jugoslovenskoj sociološkoj metodologiji

* Zahvalnost za obaveštenja o primeni uporednih istraživanja u društvenim naukama u Jugoslaviji dugujem dr Danilu Mrkšiću, docentu Filozofskog fakulteta u Beogradu.

mogla pružiti najbolju osnovu za stvaranje jednog originalnog doprinosa uporednoj sociologiji. Jer, mada je zadatak metodologije da unapređuje istraživačku praksu i da, između ostalog, ukazuje na zanemarena i značajna područja i načine istraživanja, ovaj odnos nipošto nije niti treba da bude jednosmeran. O pitanju da li je naša metodologija učinila sve što je mogla za unapređenje socioloških uporednih istraživanja u našoj zemlji, biće govora u zaključnom delu rada. Ovdje se želelo istaći da je usredsređenost pažnje naših metodologa na logičke probleme uporednog metoda, a znatno manje na njegovu primenu u našim uslovima, u velikoj meri određena nepostojanjem većeg broja uporednih istraživanja u našoj zemlji.

Prevashodno pregledan karakter ovog teksta uticao je na to da on ne dobije samosvojan kritički aparat. Radu je pridodata bibliografija značajnijih stranih radova na koje su se naši autori, čija se gledišta ovde razmatraju, pozivali i koje su po pravilu korektno koristili i interpretirali. Sam tekst je podeljen na četiri dela. Prva tri dela pokušavaju da sasvim sažeto prikažu najznačajnija pitanja povezana sa uporednim metodom kojima su se jugoslovenski sociolozi bavili. Prvi deo je posvećen pogledima V. Milića, s obzirom na njihov značaj i odlučujući uticaj na formiranje i razvoj jugoslovenske metodološke misli o komparativnom metodu. Drugi deo rada tretira doprinos sociologa koji se nalaze na tragu Milićeve zamisli ovog metoda i čiji radovi predstavljaju značajan prilog našoj metodologiji, dok se treći deo sasvim kratko osvrće na autore koji su se bez vidnijeg traga bavili problemom kome je ovaj rad posvećen. Zaključni deo rada pokušava da ukaže na glavne pravce rada na problemima uporednih istraživanja kojima bi, po mišljenju autora, jugoslovenska sociološka metodologija trebalo da se bavi u neposrednoj budućnosti.

1. Milićev »Komparativni metod u sociologiji«

Zamisao V. Milića o uporednom metodu, nastala pre gotovo trideset godina, ostala je tokom vremena u osnovi nepromenjena. Ova koncepcija je u toku protekle tri decenije vršila odlučujući uticaj na sve pokušaje rada na problemima komparativnog metoda koje su preduzimali naši autori, sa izuzetkom Đurićevog tretiranja uporedno-istorijskog pristupa, koje se bavi pitanjima dosta specifične prirode. Sposobnost jednog shvatanja, nastalog u vreme začetaka obnove uporednog pristupa u sociologiji, da sačuva značaj svih svojih temeljnih postavki i posle tri decenije burnog i uspešnog razvoja ovog pristupa i njegovog metodološkog promišljanja treba tražiti u odlikama njegovog tvorca. Milićev članak iz 1958. godine (Milić: 48-64) karakteriše izuzetna erudicija njegovog autora, temeljno poznavanje tada još skromne literature iz oblasti uporednih istraživanja i sposobnost da se uoče i izdvoje najznačajniji zadaci, problemi i teškoće komparativnog metoda, koji sa razvojem sociologije neće izgubiti na značaju.

Razmatranju logičko-epistemoloških zadataka i problema ovog metoda, kao i teškoća da se on primeni u istraživačkoj praksi, prethodi istorijski osvrt (Milić: 48-54) koji prikazuje genezu uporednog metoda u sociologiji, sa osvrtom na njegovu povezanost sa evolucionističkim shvatanjem društvenog razvoja i ukazivanje na zadatke koje mu je sociologija XIX veka postavljala: »pomoću njega je trebalo sakupiti i srediti iskustvenu građu o društvu, odnosno pojedinim društvenim pojavama, da bi se ilustrovala ili dokazala razna shvatanja o društvenom razvoju« (Milić: 49). Osnovne nedostatke komparativnih istraživanja izvršenih u XIX veku Milić vidi u preteranoj smelosti u postavljanju hipoteza, knjiškom i kabinetskom

načinu izvođenja ovih istraživanja (izuzetak predstavlja Vestermark koji se bavio i terenskim istraživanjima), nepotpunosti i nepouzdanosti izvorne građe, što nije sprečavalo sociologe onoga vremena da izvode jednako nepouzdana uopštavanja.

Milić napominje da su neki od naučnika onog vremena uvideli slabosti u primeni ovog metoda i da su insistirali na načelima opštosti i sistematičnosti u prikupljanju međunarodno uporedivih naučnih obaveštenja (Kettle, Štajnmecc). Milić ističe da su ove sugestije došle prekasno i da se na prelazu vekova već zbilila reakcija na uporedni metod, proskribovan zbog njegove povezanosti sa klasičnim evolucionizmom i opterećen brojnim slabostima (Milić: 51-53). Autor iznosi teorijsku osnovu shvatanja koje je ograničavalo značaj i aktuelni saznajni domet uporednog metoda, a koje se u velikoj meri zasnivalo na teorijskim i metodološkim shvatanjima F. Boasa i tradiciji terenskog monografskog proučavanja društva koja je proistekla iz dela B. Malinovskog. Milić ne propušta da naglasi značaj koji je u vreme prevlasti monografskog proučavanja društva i istorijske škole u kulturnoj antropologiji imao pokušaj Dž. Mardoka da oživi uporedna istraživanja i da u vidu »Human Relations Area Files« stvori sistematsku dokumentaciju o svim kulturama na Zemlji. Kao osnovnu slabost ove dokumentacije autor iznosi činjenicu da su podaci za njeno stvaranje preuzimani iz postojeće literature, umesto da su dobijani specijalnim proučavanjima (Milić: 52). Osnovne razloge za ograničavanje društvenog okvira istraživanja u prvoj polovini dvadesetog veka autor vidi u strožijim metodološkim kriterijumima na planu prikupljanja iskustvenih podataka, zatim u sve većoj usredsređenosti na neposrednu praktičnu primenu rezultata socioloških istraživanja, kao i u društvenim smetnjama koje su otežavale prikupljanje pouzdanih obaveštenja za međunarodna poređenja. Rezultat ovakve anti-komparativističke usmerenosti društvenih istraživanja i sociološke metodologije imao je, kako Milić iznosi, i svoje očigledne teorijske posledice: s jedne strane se smanjio broj teorijskih uopštavanja, a sa druge i ona koja su vršena bila su izvedena na osnovu istraživanja izvedenih u uskim društvenim okvirima (Milić: 53).

Razlog oživljavanja uporednih istraživanja do koga je došlo pedesetih godina Milić nalazi u ojačanom uverenju da je sociologija prevashodno teorijska nauka, usled čega naglo raste značaj uporednih istraživanja kao najprikladnijih sredstava za dolazak do širih teorijskih uopštavanja. (Poznato je da je još Dirken u uporednim istraživanjima video najprikladniju zamenu za eksperiment koji ima znatno ograničenu mogućnost primene u društvenim naukama.) Obnovi uporednih istraživanja pogoduje i sve veća povezanost savremenog sveta, kao i potrebe koje iz te povezanosti proizilaze. Imajući ovo u vidu Milić je s razlogom predviđao porast uporednih istraživanja u narednom periodu, ne propuštajući da naglasi da će plodan razvoj sociološke metodologije omogućiti da se problemi komparativnih istraživanja mnogo jasnije uoče i da se reše na način znatno prikladniji od onog koji je mogla da omogući sociologija XIX veka (Milić: 54).

Milićev članak o kome je ovde reč uključen je, u izmenjenom obliku, u knjigu u kojoj ovaj naš sociolog izlaže svoju celovitu zamisao metoda sociologije. U odnosu na istorijski osvrt iz članka iz 1958. godine poglavlje o uporednom metodu u Milićevoj knjizi sadrži izvesne novine. U odeljku o istorijskom razvoju komparativnog metoda dodat je osvrt na uporedni karakter istraživanja naših naučnika V. Bogišića, J. Cvijića i A. Radića (Milić; 1965: 651-652). Milić piše da, posle Bogišića »koji organizuje svoja glavna ispitivanja na izrazito uporednom planu«

(Milić, 1965: 654), Cvijić i Radić, slično Malinovskom, insistiraju na monografskom ispitivanju užih društvenih celina. Kao jednu od najvažnijih dopuna u odnosu na članak iz 1958. godine vredni pomenuti autorovo ukazivanje na raskorak koji postoji između zahteva za širinom uporednog proučavanja i potrebe za dubinom monografskih istraživanja. Milić ističe da između ova dva zahteva ne postoji protivrečnost, jer uporedna istraživanja imaju utoliko sigurniju osnovu ukoliko su monografska proučavanja dublja. Sličnu misao iznosi R. Drezgić u zaključku svog članka (Drezgić: 174).

U drugom izdanju svoje knjige (1978. godine) Milić se, pored nekih manjih izmena u odnosu na prvo izdanje, osvrće i na Marksov stav prema uporedno-istorijskom pristupu. On ističe da je ovaj pristup bio uključen u Marksovo metodološko stanovište, mada ga Marks nije šire razradio niti primenjivao. (Milić, 1978: 745-746). Suprotno mišljenje iznosi I. Stanojčić: »U samom opusu klasika marksizma sve osnovne pozitivne teorijsko-metodološke mogućnosti baš komparativno-istorijske metode uzete u njenom dijalektičkom jedinstvu (poređenje – razvoj) došle su, međutim, do svog krajnjeg savršenstva, i samim tim pokazale su svoju naučnu validnost.« (Stanojčić: 457-458). Navedena misao očigledno pokazuje da je Stanojčiću nejasno šta se u sociologiji podrazumeva pod uporednim metodom. Poznato je da je Marks u neuporedivo većoj meri primenjivao apstraktno-analički način proučavanja društva nego komparativni metod. (Upor. metodološki značajno mesto iz predgovora prvom izdanju prvog toma »Kapitala« gde Marks govori o razlozima zbog kojih proučava kapitalistički način proizvodnje u *Engleskoj*.) Sasvim je nejasno na osnovu čega je izrečena tvrdnja da su klasici marksizma doveli mogućnosti komparativno-istorijske metode do savršenstva. Autorovo nepoznavanje problema o kome piše ide tako daleko da on »dijalektičko jedinstvo komparativno-istorijske metode« (??) vidi u paru poređenje – razvoj, ispuštajući iz vida da poređenje predstavlja misaoni postupak, a razvoj jedan oblik promene realno postojećih pojava i njihovih struktura.

Milić osnovne karakteristike i pravce razvoja savremenih međunarodnih uporednih istraživanja vidi u stalnom proširivanju izvora međunarodno uporedivih iskustvenih podataka, zatim u razvijanju i tehničkoj modernizaciji postojećih dokumentacija i stvaranju novih specijalizovanih dokumentacija, te u širenju i razvijanju anketnih ispitivanja i istraživanja vršenih metodom analize sadržaja na međunarodnom planu (Milić, 1978: 754). Kao jedan od osnovnih problema uporednih istraživanja Milić ističe problem difuzije (»Galtonov problem«). (Milić, 1978: 756).

Opširniji prikaz Milićevog pregleda razvoja uporednog metoda i uporednih istraživanja dat je stoga što on predstavlja jedini originalan pokušaj u našoj sociologiji da se osvetli istorijat ovog pristupa. Svi kasniji osvrti na ovaj istorijat se u vrlo velikoj meri zasnivaju na prikazanim Milićevim razmatranjima i ne predstavljaju značajnije doprinose proučavanju istorijskog razvoja komparativnog metoda.

Pišući o logičkim problemima ovog metoda, Milić ističe da on u svim naukama predstavlja neophodno sredstvo za izradu sistematskih klasifikacija koje olakšavaju postavljanje hipoteza i teorija. On uporedni metod određuje kao »nastojanje da se društvene pojave proučavaju u svima svojim, ili barem što mnogobrojnijim, različitim manifestacijama, do kojih dolazi usled delovanja različitih konfiguracija prirodnih i društvenih uslova«. (Milić, 1958: 59). Osnovni zadatak uporednog

metoda Milić vidi u otkrivanju društvenih zakona, pri čemu uporedni metod, kao što je isticao još Dirkem, treba da posluži kao zamena za eksperiment. Autor naglašava značaj što šire sistematski stvorene iskustvene osnove koja omogućuje i tačnija šira uopštavanja i bolja objašnjenja pojedinačnih pojava. Uz sistematsku i što obuhvatniju i iscrpniju iskustvenu evidenciju uporedni pristup zahteva razvijen i diferenciran pojmovni okvir u kom bi se prikupljali iskustveni podaci. Izgradnja pojmovne mreže, adekvatne iskustvene evidencije i odgovarajućih istraživačkih postupaka predstavlja osnovni logički problem uporednih istraživanja (Milić, 1958: 55-57). Posebno je značajno autorovo ukazivanje na činjenicu da komparativni metod nije neophodan u otkrivanju empirijskih odnosa i izgradnji hipoteza, ali da ima nezamenljivu ulogu u verifikaciji svih opštijih teorijskih shvatanja u sociologiji.

Milić, nadalje, ističe potrebu za situiranjem parcijalnih uporednih istraživanja u širi okvir radi proučavanja veza koje postoje između istraživanih društvenih pojava i širih društvenih konteksta. On naglašava značaj međunarodnih globalnih poređenja, ali ističe da u sociologiji nisu obezbeđeni metodološki preduslovi za njihovo ostvarivanje: ne postoje u međunarodnim razmerama ujednačena, standardizovana i proverena merila; ne postoji nijedna teorijski razvijena, a još manje operacionalizovana zamisao modela za globalni opis društva; nema ni u dovoljnoj meri razrađenih pojmovnih okvira za prikupljanje podataka (Milić, 1958: 59).

Idealni cilj uporednih istraživanja, obuhvat čitavog čovečanstva, nalazi se po Milićevom mišljenju još uvek daleko izvan aktuelnog sazajnog dometa uporednog metoda u sociologiji. Stoga se ovaj autor zalaže za globalna poređenja u vidu kombinacije parcijalnih poređenja. On takođe ističe da je širenje iskustvenog okvira poređenja lakše postići u onim oblastima gde je varijabilnost pojava manja i u kojima je lakše postići međunarodnu saglasnost o glavnim pojmovima i tehničkim problemima istraživanja. Univerzalna međunarodna poređenja je danas u stanju da izvodi jedino demografija (Milić, 1958: 61).

Milić poseban odeljak svog rada posvećuje teškoćama koje se javljaju pri izvođenju uporednih istraživanja (Isto: 61-64). On razlikuje tri vrste teškoća. U one teorijske prirode spadaju neujednačenost i raznolikost teorijskih shvatanja, definicija i klasifikacija pojava koje se nameravaju proučavati, kao i različitost shvatanja o načinima prikupljanja podataka. U teškoće organizacione prirode spadaju nedovoljna saradnja naučnih ustanova i naučnika iz različitih zemalja, a takođe i neujednačenost kvaliteta i mogućnosti statističkih službi i naučnih kadrova u međunarodnim razmerama. Najzad, u teškoće društvene prirode spadaju različite vrste dezinformacija, opstrukcija istraživanja stranih naučnika i sprečavanje sopstvenog stanovništva da saraduje sa stranim istraživačima.

Kao jedan od velikih doprinosa uporednih istraživanja razvoju sociologije upotrebe autor ističe da njihov širi razvoj nužno dovodi do zblizavanja različitih pravaca u sociologiji, i na teorijskom i na metodološkom planu (Milić, 1958: 62).

Ovde izneto i neznatno dopunjeno Milićevo shvatanje uporednog metoda je u njegovoj metodološkoj knjizi dobilo oblik više prilagođen mogućnostima razumevanja šireg kruga čitalaca. Autor je u dva izdanja svoje knjige uneo promene u kritički aparat na koji se poziva, tako da drugo izdanje »Sociološkog metoda« sa drži sve najznačajnije bibliografske jedinice sa područja metodološkog proučavanja uporednog metoda koje su se pojavile do njegovog izlaska iz štampe. Autor, međutim, ni posle upoznavanja sa sve obimnijom stranom metodološkom litera-

turom koja se bavi ovim predmetom nije imao potrebe da menja temeljne postavke svoje dvadeset godina ranije u bitnim crtama zaokružene zamisli.

Milićevom tretiranju uporednog metoda u njegovoj knjizi može se staviti jedna primedba: čini se da ono ne pruža dovoljno praktičnih uputstava za primenu ovog metoda onim sociolozima koji bi se poduhvatili da sami preuzmu uporedna istraživanja.

2. Nastavljači

U našoj sociologiji su se posle Milićevog članka o komparativnom metodu pojavila još samo tri vredna naučna rada o ovom metodološkom pristupu proučavanju društva. Jedan od tih priloga našoj metodološkoj misli koji se, po rečima samog autora, mnogo više bavi logičkim nego tehničkim problemima uporednih istraživanja, predstavlja poglavlje knjige M. Đurića »Problemi sociološkog metoda« koje je posvećeno uporedno-istorijskom pristupu (Đurić: 237-262). Đurić u ovom radu insistira na istorijskoj dimenziji uporednih istraživanja. S tim u vezi, možda je ovde potrebno da se pokuša dati odgovor na jedno terminološko pitanje: kakav je odnos između pojmova »uporedni« i »uporedno-istorijski« metod? Mišljenja sam da oba pojma označavaju istovetan pristup društvenoj stvarnosti, s tim što upotreba drugog naglašava potrebu za istorijskim poređenjima u okviru primene ovog metoda. To je opravdano utoliko što se jedan značajan deo naučnih napora usredsređuje na poređenja savremenih društvenih pojava, pri čemu se zapostavlja istorijska dimenzija uporednog pristupa. Nema, međutim, sumnje da jedino istorijska poređenja mogu da dovedu sociologiju do otkrivanja zakonitosti po kojima se odvijaju procesi društvenog razvoja.

Đurić u svojoj knjizi upravo u tom smislu afirmiše istorijsko proučavanje društvenih pojava. On s pravom ističe da je uporedni metod nezamenljivo analitičko sredstvo u otkrivanju društvenih zakona (Đurić: 262). On se, takođe opravdano, zalaže za uspostavljanje čvršće povezanosti između socioloških i istorijskih istraživanja. Njegovo shvatanje metodoloških osobenosti istorije i sociologije mi se, međutim, ne čini prihvatljivim. Đurić smatra da za razliku od istorije koja, po njegovom mišljenju, ima sintetički karakter i ispituje dejstva svih mogućih činilaca na situaciju koju teži da objasni, »sociolog ne ide za tim da pruži kompleksno objašnjenje, već izdvaja izvesne činioce iz složenog spleta mnogobrojnih činilaca i sistematski ispituje odnose između njih« (Đurić: 242). Po mom mišljenju Đurić je u pravu kada ističe analitički karakter sociološkog istraživanja pojedinih društvenih pojava, ali on ispušta iz vida da ista karakteristika u velikoj meri odlikuje i istorijska proučavanja. Obe nauke teže tome da obuhvate *sve relevantne* činioce ispitivanih pojava, i ako to uspešno učine one mogu da pruže kompleksna objašnjenja proučavane situacije. Na ovom nivou proučavanja ne postoji razlika između sociologije koja primenjuje istorijski pristup i same istorije.

Đurić i sam donekle uvida problematičnost ovog svog stava, što se vidi iz nekih njegovih misli iznetih na sledećim stranama ove knjige (Đurić: 243-244) koje se zbog obima ovog rada ne mogu razmatrati. Mnogo zanimljiviji deo njegovih proučavanja komparativno-istorijskog metoda predstavlja njegova rasprava o tezi, kod nas prvi put iznetoj u prikazivanom Milićevom članku, o uticaju shvatanja o nužnoj povezanosti uporedno-istorijskih istraživanja sa evolucionizmom u sociologiji na stav sociologa našeg veka prema uporednom metodu (Đurić:

247-251). Danas ova Đurićeva razmatranja već pripadaju istoriji naše sociologije, a njegove stavove uglavnom prihvataju svi naši sociolozi koji se bave proučavanjem teorija društvenog razvoja.

Razmatranja ovog autora o logičkim i tehničkim problemima uporedno-istorijskog pristupa su u velikoj meri slična Milićevom tretiranju ovih problema. Đurić naglašava ulogu uporednog metoda kao zamene za eksperiment u sociologiji i, u duhu svog shvatanja društvenih zakona, ističe da sociologija mora da proširi obim svojih istraživanja kako bi otkrila zakone koji važe uvek i na svakom mestu (Đurić: 251). Kao i Milić, i Đurić naglašava da metod o kome je u ovom radu reč ima najveću vrednost u proveravanju hipoteza i teorija većeg stepena opitnosti (Đurić: 252). Kao glavne teškoće koje se javljaju pri izvođenju uporednog istraživanja Đurić vidi problem pojmovnog okvira, zatim izbor uzorka koji bi obuhvatio sve relevantne jedinice, od kojih su neke danas nedovoljno poznate, potom problem »difuzije« (mišljenja sam da uporednom metodu ovaj problem ne predstavlja samo teškoću već i izazov koji se baš njegovom prikladnom primenom može rešiti); u teškoće uporednih istraživanja Đurić ubraja još i problem pouzdanosti izvornih podataka, kao i jezičke teškoće koje se javljaju.

Za razliku od nekih drugih autora koji su pisali o ovim problemima, Đurić pokazuje punu kompetenciju i poznavanje obimne literature. Đurićev doprinos našoj metodologiji na planu njenog proučavanja ovog metoda može se odrediti kao korisna dopuna mnogo uticajnijim Milićevim razmatranjima.

Dva članka o kojima će u ovom odeljku nadalje biti reč nastali su na osnovu radova pisanih pod Milićevim mentorstvom. Članak D. Mrkšića, objavljen 1969. godine, prevashodno je usredsređen na prikaz shvatanja o uporednom metodu i pokušaja njegovog razvijanja koji su nastali tokom šezdesetih godina. Mrkšić se u svom radu prvenstveno bavi doprinosima S. Rokana, R. Marša, R. Nerola i S. Andreskog na ovom području. Autor ukazuje na nedostatke institucionalne osnove za prikupljanje podataka u međunarodnim razmerama, i u tom smislu navodi Rokanove predloge za poboljšanje iskustvene evidencije, koji se zasnivaju na zamisli o tri nivoa sakupljanja građe. Ovi nivoi se kreću od prikupljanja i klasifikacije podataka dobijenih istraživanjima koja nisu imala za cilj da se baziraju na uporednom pristupu, do stvaranja organizacije za prikupljanje podataka upravo za uporedna istraživanja. Mrkšić ističe da se slaže s Rokanovim insistiranjem na potrebi da se organizacioni problemi uporednih istraživanja stave u prvi plan naučnog interesovanja (Mrkšić: 133). Autor u daljem toku svoga izlaganja iznosi teškoće koje se javljaju pri pokušajima da se postigne jezička ekvivalentnost odgovora ispitanika u uporednim istraživanjima anketnog tipa (nepreciznost istraživačkih instrumenata, uticaj kulturnih činilaca, neadekvatnost prevoda). Mrkšić vrlo sažeto iznosi Maršove predloge za otklanjanje ovih teškoća.

Mrkšić, nadalje, posebno naglašava komplementarnost uzročne i funkcionalne analize determinističkih spletova (Mrkšić: 135). On navodi Nerolovo viđenje osnovnih problema uporednih istraživanja i njegovu kritiku dotadašnjih pokušaja da se reši Galtonov problem.

Prikaz Nerolovih pokušaja da unapredi statističku analizu činilaca obuhvaćenih uporednim istraživanjima i Maršove analize gotovo stotinu uporednih studija iz skoro svih oblasti društvenih nauka sledi osvrt na stavove S. Andreskog koji ukazuju na potrebu postizanja komplementarnosti funkcionalizma i evolucionizma, s jedne, i uporednog pristupa, s druge strane. Andreski je skrenuo pažnju na

slabosti dotadašnje primene funkcionalne analize u vremenski i prostorno usko obuhvaćenom iskustvenom području, što je kao posledicu često imalo empirijski neutemeljena uopštavanja (Mrkšić: 138).

U zaključku svog članka Mrkšić insistira na neophodnosti stvaranja izgrađenog teorijsko-filozofskog pristupa za uspešnu primenu uporednog metoda. On tvrdi da se opasnost od ograničenja koje nameće deskriptivizam može izbeći »samo jasnim stavom o prirodi determinističkih odnosa između struktura društvenog sistema« (Mrkšić: 139). Ovom opravdanom naglašavanju značaja razvijanja filozofskih osnova nauke o društvu može se, po mom mišljenju, zameriti samo to što u preduslove uspešne primene uporednog metoda uključuje i »radikalnu kritiku društva« (Mrkšić: 139-140). Insistiranje na »radikalnoj kritici društva« u ovom slučaju može se objasniti samo uticajem prevladajućih shvatanja o društvenoj ulozi sociologije u vreme kada je ovaj vredan članak pisan.

Članak R. Drezgić prikazuje shvatanja o uporednom metodu u sociologiji i antropologiji koja su nastala od kraja šezdesetih do početka osamdesetih godina. Drezgićeva ističe da se danas, kad se govori o primeni uporednog metoda, misli pre svega na međunarodna istraživanja. Autorica prikazuje Smelserovo i Redžinovo razmatranje prednosti i nedostataka uporednog u odnosu na statistički metod. Smelser naglašava da statistički metod, svojim uspešnijim kontrolisanjem relevantnih promenljivih i njihovog vremenskog redosleda, lakše rešava probleme uzročne analize. S druge strane, Redžin kao prednost komparativnog metoda ističe da on može bolje nego što je to u stanju da učini statistička analiza da uoči i analizira složenost društvenih pojava i njihovih determinističkih spletova, kao i osobenosti pojedinih socio-kulturnih sistema. Redžin tvrdi da je uporedni metod, koji se zasniva na analizi pojedinih slučajeva, pogodniji za poređenje od statističkog pristupa, koji je usredsređen na ispitivanje promenljivih (Drezgić: 167-168).

Drezgićeva nadalje prikazuje Redžinov i Zejritov pokušaj da prouče razlike koje postoje između statističkog i kvalitativno-istorijskog pristupa u okviru uporednog metoda na primeru Dirkemovog i Veberovog proučavanja društvenih pojava.

Dok je Dirkem primenjivao funkcionalna i apstraktno-neistorijska objašnjenja zasnovana na statističkim proučavanjima društvenih pojava i osobenom shvatanju društvenih tipova, Veber je, prema Redžinu i Zejritu, primenjivao kvalitativno-istorijski metod, koji je uključivao idealne tipove kao osnovno analitičko sredstvo. Veberov cilj su predstavljala genetička objašnjenja koja bi važila za određene istorijske periode. Redžin i Zejrit smatraju da su oba pristupa ravnopravna i ukazuju na navodnu neopravdanu zanemarenost kvalitativno-istorijskog pristupa u na anketi i statistici zasnovanim istraživanjima šezdesetih godina (Drezgić: 168-169).

Drezgićeva s pravom primećuje da u svojoj želji za afirmacijom veberijanskog kvalitativno-istorijskog pristupa Redžin i Zejrit neopravdano ograničavaju saznanji domet statističkog pristupa na proučavanje relativno manje složenih društvenih pojava, te da ispuštaju iz vida činjenicu da se Dirkem u svojoj zamisli uporednog metoda nije ograničio na zalaganje za poređenja užeg obima, već da je afirmisao ideju o uporednim istraživanjima koja bi obuhvatila sva postojeća društva o kojima postoje upotrebljivi podaci. Drezgićeva opravdano zamera Re-

džinu i Zejritu to što su primenu idealnih tipova situirali isključivo u okvire kvalitativnog pristupa, kao i to što prenaplaćavaju njegov značaj.

Drezgiceva u nastavku svog izlaganja kritikuje shvatanja o uporednom metodu T. Skokpol i M. Somers zbog više slabosti koje ona u sebi sadrže. Zbog ograničenog prostora ta shvatanja ovom prilikom ne mogu biti prikazana. R. Drezgić svoj rad zaključuje zalaganjem za komplementarni pristup uporednim istraživanjima, koji neće zapostaviti ni široka teorijska uopštavanja ni proučavanje osobenosti pojedinih društvenih i kulturnih sistema.

3. Slučajni saputnici

Da bi prikaz shvatanja jugoslovenskih sociologa o uporednom metodu bio potpun potrebno je pomenuti i neke radove koji nisu ostavili veći uticaj na razvoj naše metodološke misli o ovom predmetu.

U svom udžbeniku, koji nosi obavezujući naslov »Kritika sociološke metode«. Đ. Šušnjić posvećuje deset strana razmatranju uporednog metoda. Prva trećina poglavlja koje se bavi ovim metodom gotovo da se u celini iscrpljuje navođenjem citata iz knjige Š. Kulišića »Neobični običaji«. Ovi dugi navodi govore o egzotičnim običajima Indijanaca, Crnaca, Eskima i inih naroda, a autoru služe da pokaže svu raznolikost društvenih pojava koje se izučavaju uporednim metodom da bi se ustanovile njihove sličnosti i razlike, a u cilju povećanja naše tolerancije prema različitim načinima ljudskog življenja (Šušnjić: 273). Šušnjić o osnovnom metodološkom zadatku uporedne metode, proučavanju društvene uzročnosti, govori samo u jednoj fusnoti u kojoj iznosi Veberovo mišljenje o ovom pitanju, preuzeto iz poznate knjige M. Đurića. Kao primer uporednog istraživanja autor navodi sopstvenu dihotomnu tipologiju kastinskih i otvorenih društava, a kao primer poređenja kvantitativnih osobina pojedinih društava daje jednu tabelu. I sadržaj poglavlja o uporednom metodu i bibliografija koju navodi pokazuju autorovo potpuno nepoznavanje metoda o kom piše.

Osvrt na jedan stav I. Stanojčića iz njegovog članka o komparativno-istorijskom metodu već je bio učinjen u prvom delu ovog rada. Stanojčićev rad u celini ne zaslužuje veću pažnju zbog svoje neoriginalnosti. Pisan je na osnovu vrlo ograničene literature i u velikoj meri se svodi na prikaz odeljka o uporednom metodu iz Diveržeove metodološke rasprave, kombinovan sa osnovnim idejama V. Milića o ovom pitanju. Treba zabeležiti da autor navodi vrlo poznatu Dirkemovu podelu na tri nivoa uporedne analize, ne znajući njenog autora već je indirektno pripisujući A. Kiviljeu, iz čije knjige ju je preuzeo.

Odeljak o uporednom metodu iz udžbenika B. Šešića predstavlja razmatranje ozbiljnije od onog s kojim se sreće čitalac Šušnjićeve knjige, ali u suštini potpuno neoriginalno i sterilno. Autor ne poznaje ni metod o kom piše niti sociologiju uopšte, pa primere primene uporedne metode daje isključivo iz oblasti prirodnih i ekonomskih nauka. Šešić je za pisanje ovog odeljka svog udžbenika kao literaturu koristio isključivo članke Milića i Stanojčića. Oslanjanje na prvi daje izvestan ton ozbiljnosti Šešićevom članku o uporednom metodu, dok je drugi nepažljivo pročitao, pa Šešić kao nedostatak uporednog metoda navodi jedan od razloga za koje Stanojčić smatra da su uticali na njegovo neopravdano zanemarivanje (Šešić: 145).

4. Umesto zaključka

Posle upoznavanja sa radovima naših metodologa o uporednom metodu da se zaključiti da i pored malog broja ovih radova u našoj sociologiji postoji kontinuitet u proučavanju ovog metoda. U metodološkim razmatranjima koja se njim bave obuhvaćeni su svi najznačajniji problemi komparativnog metoda, uz stalno praćenje savremene relevantne strane literature. Prevažodno informativni karakter ovih radova u najvećoj je meri uslovljen, kao što je istaknuto u prvom delu ovog teksta, nepostojanjem većeg broja socioloških uporednih istraživanja u našoj zemlji, koja bi našim metodolozima omogućila da pruže neki celovitiji originalan doprinos radu na unapređenju uporednog metoda u svetskim razmerama. Ostaje, ipak, utisak, da je naša metodologija, ma koliko ograničenost njene moći da deluje na ovom planu bila uslovljena razmerama primene ovog metoda u istraživačkoj praksi jugoslovenskih sociologa, ostala dužna da našim istraživačima pruži više praktičnih uputstava za izvođenje uporednih istraživanja. Sa svim onim što je o uporednom metodu napisano u našoj sociologiji teško je preduzeti konkretno istraživanje bez korišćenja strane literature.

Kao neposredni zadatak naše metodologije na ovom planu javlja se temeljna metodološka analiza i vrednovanje uporednih istraživanja izvršenih u našoj zemlji, kao i ništa manje značajno izučavanje organizacionih problema ovih i budućih istraživanja istog tipa. S obzirom na stalni rad stranih metodologa na unapređenju komparativnog metoda već se sada ukazuje potreba za analizom najnovijih pokušaja na ovom planu, poput one koje su izvršili D. Mrkšić i R. Drezgić. I na kraju, treba razmisliti o tome da li je već došlo vreme da naša nauka dobije jednu obimniju celovitu studiju posvećenu uporednom metodu u sociologiji.

NAVOĐENA LITERATURA

- Drezgić, R. »Novija shvatanja o uporednom metodu«, »Sociologija« 1-2/86
 Đurić, M. »Problemi sociološkog metoda«, Savremena škola, Beograd, 1962.
 Milić, V. »Komparativni metod u sociologiji«, »Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju« 1-2/58
 »Sociološki metod«, prvo izd. 1965, Beograd, dr. izd. 1978. Bgd.
 Mrkšić, D. »Noviji pokušaji razvijanja uporednog metoda«, »Sociologija« 1/69
 Stanojčić, I. »Komparativno-istorijski metod u sociološkim i politikološkim istraživanjima« u M. Pečujlić, »Metodologija društvenih nauka«, Beograd, 1980. (neznatno skraćen članak prvi put objavljen u Zborniku FPN-a, Beograd, 1973).
 Šešić, B. »Osnovi metodologije društvenih nauka«, tr. izd., Beograd, 1982.
 Šušnjić, Đ. »Kritika sociološke metode«, Niš, 1973.

LITERATURA O UPOREDNOM METODU NAJVIŠE KORIŠĆENA U NAŠOJ SOCIOLOGIJI

- Andreski, S. »The Uses of Comparative Sociology«, Berkeley and LA, 1965.
 Duverger, M. »Méthodes des Sciences sociales«, Paris, 1961.
 Holt R. T. and Turner J. E. (eds.) »The Methodology of Comparative Research«, New York, 1970.
 Lewis, O. »Comparisons in Cultural Anthropology«, in Thomas, W. (ed.) »Current Anthropology«, Chicago, 1955.
 Marsh, R. »Comparative Sociology«, New York, 1967.

- Naroll, R. »Some Thoughts on Comparative Method in Cultural Anthropology«, in Blalock H. and Blalock A. »Methodology in Social Research«, New York, 1968.
- Ragin, C. »Comparative Sociology and Comparative Method« in »*International Journal of Comparative Sociology*«, XXII, 1981., 1-2
- Ragin, C. and Zaret, D. »Theory and Method in Comparative Research« in »*Social Forces*«, 61., 1983.
- Rokkan, S. »Comparative Cross-National Research« in »Comparing Nations, The Use of Quantitative Data in Cross-National Research«, New Haven and London, 1966.
- Skocpol, T. and Somers, M. »The Uses of Comparative History« 22, 1980
- Warwick, D. and Osherson, S. (eds.) »Comparative Research Methods«, New Jersey, 1973.

AN EXAMINATION OF THE UNDERSTANDING OF THE COMPARATIVE METHOD IN YUGOSLAV SOCIOLOGY

VLADIMIR ILIĆ

This work is concerned with showing briefly with a certain critical momentum, works on comparative method. In Yugoslav sociology there are relatively few works which deal with the comparative method; but those that exist assure the continuity in the study of this method. In them are encompassed all the most important problems of the comparative method. Certainly it is necessary to consider whether the time has come for Yugoslav sociology to attain as more complete and broader dimension, by including the comparative method more dedicatedly in sociology.